

„Danas se u Hrvatskoj nalazi skoro sveukupno novčarstvo i gotovo sva trgovina u židovskim rukama. To je bilo moguće samo zbog povlašćivanja od strane države, koja je vidjela u tome s jedne strane jačanje židovstva odanog Beogradu, a s druge strane slabljenje hrvatske narodne snage“

Dr. Ante Pavelić „Hrvatsko pitanje“ (1936)

„Židovi su do sada stoljećima pljačkali hrvatski narod, a napose mali živalj. Uspjelo im je u svoje ruke zgrnuti gotovo svo narodno hrvatsko blago...“

Dr. Ante Pavelić u poruci ustašama u domovini od 15. Studenoga 1940.

„Vi ste vidjeli, imali ste prilike osvjedočiti se, da smo u prvom redu razbaštinili one, koji su kao tuđinci, kao nametnici, kao uljezi na vašem radu stjekali kapital. Židovi nisu više u stanju izrabljivati vašu radnu snagu“.

Dr. Ante Pavelić, Govor ustaškim stožernicima 21. Rujna 1941

„Ono što vam mogu izravno obećati, jest to, da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, dok god smo mi ovdje, neće kapitalisti više izrabljivati radnika. Kapitala će biti, ali će služiti radniku. Budite sigurni, da će isto tako proći i oni drugi kapitalisti, koji nisu židovi, ako u Hrvatskoj državi židovski budu radili.“

Dr. Ante Pavelić, Govor Osiječkim radnicima i radnicama 19. srpnja 1941

UTJECAJ ŽIDOVSKJE ETNIČKE SKUPINE NA RAZVOJ NOVČARSTVA U HRVATSKOJ

TOMISLAV ĐURIĆ

UDK 39:312:38

Privredna banka

prethodno priopćenje

41000 Zagreb

Primljeno 15. X. 1987

Račkoga 6

Prihvaćeno 29. XII. 1987

Nakon kratkog uvoda o povijesti židovske etničke skupine na tlu Hrvatske, autor daje podatke o njihovoj aktivnosti u bankarstvu od kraja 14. stoljeća. Prve banke na slavenskom jugu osnovali su Židovi u Splitu 1592. god., a puni zamah i moć u novčarstvu Hrvatske dosegli su u 19. st. kada su osnovali niz banaka u kontinentalnom dijelu zemlje. *U prvoj polovini 20. st. Hrvatska eskontna banka i Jugoslavenska banka u Zagrebu imale su najveću koncentraciju židovskog kapitala i upravljačkog kadra, a malih banaka sa židovskim kapitalom bilo je na području Jugoslavije preko tri stotine. U to vrijeme njihov se utjecaj protezao na čitav privredni sustav.*

Da bismo lakše sagledali utjecaj židovske etničke skupine na razvoj novčarstva u Hrvatskoj, potrebno je kratko se osvrnuti na povijesno prisustvo ovog naroda na tlu Hrvatske. Smatra se da su se Židovi počeli naseljavati na Jadransku obalu krajem 1. stoljeća. To potvrđuje poznata Senjska nadgrobna ploča pronađena na cesti prema Vratniku, koja potječe iz 2. st. i u kojoj se spominje Aurelije Dionizije, Jevrej iz Tiberijade. Na ostatke židovskog groblja iz 3. st. naišao je i don Frane Bulić prigodom iskopavanja Solina.

Kada Hrvati počinju nastavati ove krajeve, ubrzo dolazi do uzajamne pomoći i suradnje. Zna se da je kralj Krešimir postavio za svoje ministre dvojicu Židova — Mar Saula i Mar Josefa, koji su bili i u funkciji poslanika u Kordobi 952. godine, kamo ih je poslao kralj na dvor Abdul Rahmana III, što spominju i maurski izvori. Kasnije se židovske skupine ustanovljavaju u Splitu, Zadru, Rijeci i, posebno, u Dubrovniku, gdje su u Dubrovačkoj republici obavljale sve glavniije novčane poslove, a mnogi su doprli i do časti konzula. Židovi se spominju u Zagrebu u 10. i 12. st., a u prvoj polovini 15. st. navodi se postojanje Židovskog doma u Zagrebu — »domus judeorum«. U Varaždinu se Židovi spominju u 18. st. a u 19. st. njihove općine nalaze u velikom broju gradova izvan Vojne krajine.

Unatoč povremenim nedaćama i progonima, židovska etnička skupina u Hrvatskoj stalno se povećava. Tako je na primjer u Hrvatskoj i Slavoniji godine 1869. živjelo **9.876** Židova, a 1910 — **21.230**. Što se tiče gradova u koje se naseljavaju, najveći je postotak zabilježen u Osijeku — 7,5 posto, a u Zagrebu 5,4%. Prema popisu iz 1921. godine u Hrvatskoj i Slavoniji je živjelo gotovo **22.000** Židova, a u Dalmaciji svega **300**.

Prisustvo pripadnika ovog naroda osjećalo se u svim sferama privrednog i društvenog života, ali ponajviše u trgovini i novčarstvu.

Hrvatska Eskontna Banka, osnovana u Zagrebu 1868. godine, predstavljala je desetljećima glavni interes hrvatskih Židova. Ova je banka bila osnovana za potrebe gradske privrede Zagreba, posebno trgovine i obrta. Kada na čelo ove banke dolazi Ivo Švarc (*Schwartz*) 1923. g. on je uspio za ovu banku zainteresirati posebno bečke Židove i grupu Židova oko Anglo-banke u Londonu, uz čije je sudjelovanje akcionarski kapital porastao na 140 milijuna dinara, tako da je ova banka, po veličini kapitala i vlastitih sredstava u iznosu od 182 milijuna dinara (1923. godine), zauzela prvo mjesto u Jugoslaviji. Ova novčarska institucija obuhvatila je u svoje poslovne aranžmane velik broj ostalih banaka, zatim pedesetak tvornica, trgovačkih firmi i prometnih organizacija, među kojima i brodarske firme u Sušaku i Trstu. *Gotovo polovina članova u Upravnom odboru ove banke bili su Židovi, a od osam njenih direktora — šest ih je bilo Židova.* Glavna klijentela banke bili su zagrebački Židovi, zagrebačka Ilica. Početkom tridesetih godina ova se banka ujedinjuje s Hrvatsko-slavonskom Zemaljskom hipotekarskom bankom i tako nastaje nova institucija -Jugoslavenska udružena banka, u koju još ulaze dvije snažne židovske bankarske institucije: Bosanska banka iz Beograda i Agrarna i Komercijalna banka iz Sarajeva.

Najtipičnija novčarska ustanova Židova u Hrvatskoj bila je Centralna banka za trgovinu, obrt i industriju u Zagrebu. *Više od polovine Upravnog odbora, glavni direktor i pet direktora centrala bili su Židovi.* Međutim, ova se banka, za razliku od ostalih židovskih banaka, vrlo brzo raspala.

Osim u spomenutim bankama, dominantan utjecaj pripadnika židovske etničke skupine bio je vrlo prisutan u Jugoslavenskoj banci u Zagrebu, koja je 1909. godine osnovana pod patronatom Živostenske banke iz Praga (pod imenom Hrvatske zemaljske banke), a koja je opet proizašla iz jake židovske banke u Osijeku. Poslije prvog svjetskog rata dobiva naziv Jugoslavenska banka, te postaje vrlo snažna novčana institucija za mandata njena glavnog direktora *Vajsmajera* i predsjednika *Zorgera* - obojice Židova. *Od osam poslovnih direktora sedmorica su bili Židovi* i najveći dio klijentele banke dolazio je iz redova Židova.

Hrvatska Sveopća kreditna banka, osnovana u Zagrebu 1912. godine pod okriljem mađarske Hittelbanke, radila je do prvog svjetskog rata uglavnom sa zagrebačkim Židovima, a poslije rata proširila je svoje djelovanje posebno na području Vojvodine.

Opće Jugoslavensko bankarsko društvo u Zagrebu proizašlo je iz dobro razvijenih poslova Bečke banke u Zagrebu i Beogradu, *i u njoj su odlučnu riječ također imali Židovi.*

Osim gore navedenih najjačih banaka u kraljevini Jugoslaviji, u kojima su dominantnu ulogu imali Židovi, njihov se utjecaj osjetio i u novčarskim institucijama srednje snage, a to su u Hrvatskoj bile Hrvatska banka, Prva hrvatska obrtna banka i Hrvatski opći vjeresijski zavod — svi u Zagrebu.

Broj malih banaka, u kojima su bili zainteresirani Židovi i u kojima je bio židovski kapital, bio je ogroman. Na području Jugoslavije bilo ih je oko 300, a od toga više od

polovine na području Hrvatske. Bile su gotovo jedini izvor kreditiranja seljaka i u većini slučajeva funkcionirale su na temelju visokih kamata. Bile su poznate pod imenom „židovske šparkase“.

Utjecaj židova na novčarske tokove u Hrvatskoj protezao se, može se zaključiti, kroz gotovo cijeli privredni sustav, jer su njihove bankarske institucije vezale za svoju djelatnost i ostale segmente privrede u kojima su se nalazili bilo kao vlasnici, bilo kao upravitelji, pripadnici židovskog naroda.....